

تصویرسازی طنزآمیز در ادبیات کودکان

- تهیه‌کننده: شیرین معین وزیری
- استاد راهنما: بهراد امین سلماسی
- جهت اخذ مدرک کارشناسی
- تابستان ۱۳۷۴
- گروه آموزشی ارتباط تصویری دانشکده هنر و

معماری

دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران

کتابهای تصویری:

کتابهای تصویری آغازگر آشنایی کودکان با کتاب و مطالعه و در حقیقت اولین گام در راه آشنایی با دانش بشری است.

در کتابهایی که متن آنها همراه با تصویر هستند در هر صفحه باید تصاویر حکایت از نوشته همان صفحه داشته باشد تا کودک بتواند تصویر را با متن تطبیق دهد و این مسئله لزوم دخالت و همکاری و همفکری نویسنده را در کنار مصور تأکید می‌کند. گاهی کتاب تصویری تنها و بدون کلام از طریق تصاویر به بیان مطلب می‌پردازد. در نتیجه، تصاویر در کتاب تصویری نقش فعال‌تری نسبت به کتب مصور دارند، زیرا در کتب مصور وجود تصاویر الزامی نیستند و تنها برای فهم بیشتر مطلب بکار می‌روند. کتب تصویری برای کودکان که خواندن نمی‌دانند از اهمیت بسیار برخوردارند. لذا در دسترس بودن کتب تصویری مناسب بطوری که بتواند نیازهای عاطفی، فرهنگی و اجتماعی کودکان را برآورد و آنها را در شناخت صحیح از دنیای پیرامون خود رهنمون سازد و در پرورش تخیل و واقع‌گرایی کودک سهیم باشد، بسیار اهمیت دارد.

تاریخچه کتابهای تصویری در ایران:

داستان خواندنی‌های غیردرسی خردسالان و اعتقاد به لزوم تصویر در آنها، در ایران، حاصل توجه "جبار باغچه‌بان" است. او به سال ۱۳۰۸ "زندگانی کودکان" را برای کودکانها و مطالعه اطفال ابتدایی با ۲۹ قطعه نظم درباره اشیای مالوف و امور جاری و مانوس کودکان و با تصاویری که خودش کشیده بود فراهم کرد. او در همان سال نمایشنامه "گرگ و چوپان" را نیز نوشت و تصویر کرد.

سال ۱۳۲۸ "مسیحی نورجهان اولین کتابهای رسماً تصویری را در حد خردسالان منتشر کرد. (اردک پرچونه، بچه گربه مقلد) گویا در همین سالها، کتابهای تصویری خردسالانه چاپ اتحاد جماهیر شوروی نیز به ایران آمده است.

در سال ۱۳۲۹ "حسن معرفت" ناشر ایرانی با

ترجمه و انتشارات کتابهای فرفر و زنگ و مرغابی سیاه، باب ترجمه آثار خارجی را گشوده و نخستین قدم رسمی را در کار انتشار کتابهای تصویری برای خردسالان برداشت. در سال ۱۳۳۲ "فتح‌الله بینا" مجموعه‌ای نیمه‌درسی با عنوان "نوآموزان" فراهم کرد که از جمله زیرمجموعه‌های آن یک الفبا و یک عددآموز بود.

در سال ۱۳۳۴ "نصرالله خوشنویس" کتاب الفبای دیگری با عنوان "تحصیل قبل از هفت سالگی در دامن پدر و مادر" را منتشر کرد.

دهه ۴۰ با کتابهای تصویری خردسالانه "جعفر تجار تچی" آغاز شد.

تصویر کتاب در ایران:

ولی در مورد اولین کتابهای تصویر شده در ایران می‌توان به کتاب "مانی" اشاره کرد - مانی که صاحب کتاب یا کتابهایی برای تبلیغ عقاید خود بوده - یکی از نخستین کسانی است که ارزش خاص و پراهمیت تصویر و نقش را جهت ارسال پیام و ایجاد ارتباط و نفوذ در مخاطب درک کرده است. او در کتابهای خود هم مطالب مورد نظر را می‌نوشته، هم آن مفاهیم را مصور می‌کرده است.

ذکر نقوش "شاهنامه" در ادبیات فارسی قدیم نیز مکرر در مکرر آمده و معلوم می‌کند که در قرون اولیه اسلامی نیز نامه‌ها دارای تصاویر بوده‌اند.

کتابهایی نیز از زمان قدیم در دوره اسلامی دیده شده که مصور بوده‌اند، از آن جمله "تاریخ پادشاهان ساسانی" و همچنین صورتهایی نیز از نسخه "مقامات حمیدی" بسیار قدیم در دست است، ولیکن ما هنوز سندی دال بر اینکه در مکتب‌خانه‌هایمان، تدریس با تصویر و کتابهای تصویری همراه بوده یا نه به دست نیاورده‌ایم، لیکن با توجه به وسعت مسائل آموزشی در مکتب‌خانه‌ها قاعدتاً می‌بایست در مواردی از عین شیء مو، بحث یا کتابها و متن‌های مصور استفاده شده باشد.

به همین ترتیب در مدارس عالی و دانشگاه‌های قدیمی اسلامی - ایرانی مسلماً برخی تصاویر جهت تشریح و توضیح و یا کتابهایی مصور و آموزشی وجود داشته است.

در عصر رضاخانی نیز چندین قصه و داستان عامیانه که به قصه‌های پای کرسی معروف بوده‌اند مصور شده‌اند، مانند "زردپری سبزی‌ری"، "چهل طوطی"، "قصه دواپا"، داستان سلطان گل زرد، هزار و یک‌شب، "مهرسیم عیار"، "حسین کرد شستری"، "اسکندرنامه"، "امیر ارسلان ردی" و مانند

اینها که هنوز هم نسخه‌های چاپ سنگی قدیمی آنها در کتابخانه ملی ایران وجود دارد و نسخه‌های تجدید چاپ شده آنها را می‌توان گهگاه در کتابفروشی‌های کنار خیابان یافت.

سیر تحول ادبیات کودکان در ایران:

سیر تحول ادبیات کودکان و نوجوانان در کشورهای مختلف کم و بیش یکسان بوده، از قوانین خاص تحول اقتصادی و اجتماعی هر دوره پیروی کرده، افکار، ارزشها، آداب و سنن، هدفها و آرمانهای هر دوره را در بر داشته است. فرهنگ عامه مردم همچنان که سرآغاز پیدایش همه هنرهاست، سرآغاز ادبیات کودکان نیز هست. لایایی‌ها، مثلها، ترانه‌های کودکان و غیره... که همه زاینده تخیل و تفکر مردم اعصار مختلف هستند، بنیاد و اساس ادبیات کودکان و نوجوانان را تشکیل می‌دهد. این مجموعه طی زمانی بس طولیل، سینه به سینه به نسلهای بعدی منتقل شده و اثر روانی و تربیتی عمیقی بر کودکان و نوجوانان باقی گذاشته است.

تا زمانی که تعلیم و تربیت رسمی و سواد خواندن و نوشتن، از امتیازات طبقه حاکمه و وابستگان به آن بوده کتابها و آثاری جهت آموزش فرزندان این طبقه به وجود می‌آمده است.

هزل:

یکی از ویژگیهای ادبیات ایران خصوصاً ادبیات کشورهای ستم کشیده و استبداد دیده عموماً رواج طنز و هجو و هزل و شوخی و مسخرگی در میان آنهاست، زیرا مردمی که نمی‌توانند صریحاً انتقاد کنند از راه دو پهلوی، غیر صریح و خنده‌آور و گاهی گزنده انتقادهای خود را اظهار می‌کنند.

در لغت، هزل به فتح اول و سکون دوم به مزاج کردن، بیهوده گفتن، لاغ و سخن بیهوده معنی شده است، اما شاعران و نویسندگان ایرانی، آن را به چند معنی دیگر نیز که با معنی لغوی آن اندک فرقی دارد به کار برده‌اند:

الف) شوخی و ظرافت کردن با دیگران

ب) دروغ و کذب و باطل بر خلاف واقع

ج) سخنان زشت و شرم‌آور که به قصد شوخی و لاغ ولی باطناً به قصد نتیجه اخلاقی یا اجتماعی گفته شود.

د) هزل مقابل پند و حکمت نیز هست.

اما آن معنی که از فرهنگها فوت شده و نیاورده‌اند یا شرم داشته و تعاقف کرده‌اند این است که در کتابهای فارسی و تازی و ترکی هزل به معنی خلاعت غدار یعنی گستاخی گفتن و نوشتن سخنانی است که معمولاً مردم به‌ویژه طبقه محافظه کار از یاد کردن و یا شنیدن آن شرم می‌برند و روی درهم می‌کشند.

شیوه‌های طنز

نویسندگان برای خنداندن خوانندگان یا شنوندگان خود شیوه‌هایی به کار برده و می‌برند که از برجسته‌ترین آنها نام می‌بریم:

۱ - تحقیر، کاستن قدر، یا بی‌ارزش کردن قربانی خود، از طریق بد جلوه دادن قد و قامت یا شان و مقام او

۲ - تشبیه به حیوانات از روزگار بسیار قدیم؛ افسانه‌سرایان و داستان پردازان اغلب یا شاید همه کشورها برای بیان مقاصد خود از جهان جانوران و حرکات و سکنات آنها سود جسته‌اند. یک علت آن این بوده است که گفتار صریح یا بدگویی یا ریشخند مستقیم بزرگان و فرمانروایان و قربانیان خود را کاری ناممکن می‌دیدند.

۳ - قلب اشیا و الفاظ، یکی از برجسته‌ترین ابزارها برای هجا گوئی و دگرگون ساختن چیزها و واژه‌هاست.

۴ - تحامق یا کودن نمایی

۵ - خراب کردن سمبلها

۶ - ستایش اغراق آمیز و نامعقول

۷ - تحکم، نفرین و دشنام

۸ - داستانهای طنزی که از فراواقعیت (سورئال) استفاده می‌کنند.

نشریات طنز ایران از آغاز تاکنون

در مورد چگونگی آغاز نشر کتب و مطبوعات طنز تاریخچه‌ای وجود ندارد. فقط می‌توان از روی سال چاپ یا نشر کتب یا مطبوعات طنزآمیز تاریخ آغاز شد آنها را به دست آورد.

طنز به طور کلی انواع مختلفی دارد که منظور از انواع طنز شیوه‌های عنوان آن نیست بلکه هدف و محتوای آن را گویند که در کل می‌توان آنها را به طنزهای اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و سیاسی تقسیم‌بندی کرد.

البته اغلب مطبوعات طنزآمیز دارای حالات انتقادی می‌باشند اما کتب طنزی که در اختیار داریم دارای حالات، حکایات و روایات و یا گاهی هم بدون انتقاد از چیزی، مقاصد دیگری را در بردارند.

نشریات طنز ایران از آغاز تاکنون بر دو دسته می‌باشند.

۱ - نشریاتی که به نام طنز بوده‌اند.

۲ - نشریاتی که طنز، یکی از ستونهای ثابت آنها بوده است، که تعداد آنها بین سالهای ۱۳۰۶ ق تا ۱۳۷۱ ش بالغ بر ۱۹۱ عنوان می‌شود.

همچنین از کتابهای طنز مصورسازی شده یا نشده، می‌توان از "کاریکلماتور" نوشته شاپور غریب (۱۳۵۴ ق) نام برد. تصاویر در این کتاب ساده و به صورت خطی می‌باشند.

کتاب دیگر "کشکول" (۱۳۶۶ ق) نوشته محمود مصلح تهرانی است که شامل روایات و رباعیات و لطایف فکاهی می‌شود.

کتابهای دیگری نیز مانند "طنز فارسی" نوشته حاجی جواد - "نمونه‌های طنز ایران" و نمونه‌های طنز معاصر نوشته جواهری وجد نیز شامل جملات، روایات و مطالب طنزآمیز هستند. متأسفانه در کشور ما ایران کمتر کسی به مقوله طنز توجه کرده و اکثراً آن را روشی سبک برای گفتن و رساندن مقصود می‌دانند در حالی که می‌تواند بسیار کارا و مفید و بدون آنکه خواننده متوجه شود مؤثر باشد.

تکنیکهای اجرایی:

تکنیکهایی که هم اکنون باید برای مصور سازی یک کتاب بکار برده شوند باید متناسب با سن کودک و نوجوان و همچنین متناسب با محتوای داستان باشند. چرا که اگر تصاویر همان حالت‌های خشک دوران چاپ سنگی را به همراه داشته باشند باعث می‌شوند که خواننده خردسال پس از مدتی از ادامه داستان سر باز زند.

بنابراین تصاویر باید در حداقل امکان احتیاجات آنها را به هنگام درک مطلب برآورده سازد و کودک و نوجوان را یاری دهد که با مشاهده تصاویر مطلب را لمس کند و در نتیجه به درک مطلب کمک کند.

نتیجه‌گیری

با توجه به مطالبی که تاکنون در این بحث عنوان شده است می‌توان در یک کتاب مصور تصویر و متن را اجزاء جدانشدنی از یکدیگر دانست و می‌توان یقین داشت که یک کتاب مصور یا تصویر خوب می‌تواند نقش سازنده‌ای در پرورش استعدادها و کودگان ایفا کند و با بردن کودکان به دنیایی دیگر و آشنا کردن آنها با چیزهای واقعی یا غیرواقعی، قوه تخیل و تشخیص کودک را شکوفا نمایند. و با مختصر نگاهی به طنز می‌توانیم این قضاوت را داشته باشیم که طنز می‌تواند در راحت تر برخورد کردن کودکان با مسایل سیاسی، اجتماعی کشورشان نقش عمده‌ای ایفا نمایند. درباره تاریخچه طنز اطلاعات چندانی در دست نیست و فقط می‌توان به کتابها و مراجعی که نام آنها ذکر گردیده مراجعه کرد و اطلاعاتی بدست آورد.

ولی به طور کلی آنچه در ادبیات ایران زمین به طنز گفته شده است، گفتن کلمات و جملات سبک و عاری از هرگونه متانت می‌باشد در حالی که این مطلب درست نمی‌باشد و طرز استفاده و برخورد طنز است که تاکنون این فکر را در ما بوجود آورده است.

طرز استفاده از واژه‌های طنزآمیز یا بیان مطلب و یا حتی تصویرسازی طنزآمیز می‌تواند آکنده از متانت و وقار خاصی باشد که نه تنها خواننده یا بیننده را به هدف و مقصود نویسنده یا مصور برساند بلکه شوق و رضایت خاطر او را فراهم سازد و توجه خواننده یا بیننده را به طنز برانگیزاند.

بطور مثال این مطلب را در نشریات طنزآمیزی که تاکنون به چاپ رسیده‌اند می‌توان به وضوح مشاهده کرد. در میان آنها نشریاتی وجود دارند که نقش سازنده‌ای هم در فرهنگ ما ایفا می‌کنند. استفاده از طنز نیز در ادبیات کودکان همان گونه که ذکر شد باید حاوی پیامی سازنده، خواه سازندگی در راه شکوفا کردن ژانستعدادهای درونی و خفته فرد صورت بگیرد خواه برای اهداف نیک و پسندیده دیگر. بدین صورت نباشد که کودک را انسانی سبکسر بار بیاورد که طنز را از دریچه خود گفتن کلمات و جملات مبتذل بدانند و در نهایت می‌توان گفت استفاده درست از طنز در ادبیات کودکان می‌تواند کودک را در رسیدن به فکرهای نو و دنیایی تازه یاری دهد.

تخلیم: آرزو انواری